

Izvirni znanstveni članek/Article (1.01)

Bogoslovni vestnik/Theological Quarterly 84 (2024) 1, 91—104

Besedilo prejeto/Received:11/2023; sprejeto/Accepted:04/2024

UDK/UDC: 27-9-774(497.12Haloze)"1941/1945"

DOI: 10.34291/BV2024/01/Chomiccki

© 2024 Chomiccki et al., CC BY 4.0

Špela Chomiccki, Renato Podbersič in Darko Friš

»Vse, kar je lahko nemštvu na poti, mora izginiti – tudi duhovniki«: Župnija Sv. Trojica v Halozah v obdobju druge svetovne vojne¹

“Anything that Can Stand in the Way of Germanism Must Disappear – even Priests”: The Parish of Sv. Trojica in Haloze during the Second World War

Povzetek: V prispevku je obravnavano dogajanje na območju župnije Sv. Trojica v Halozah v obdobju nemške okupacije v letih 1941–1945. Prispevek poleg zbrane literature in arhivskih virov temelji na zapisih popolnoma ohranjenega drugega dela župnijske kronike. Ta je – ob kritični obravnavi – služila kot najpomembnejši vir študije dogajanja na manjšem zaokroženem območju med drugo svetovno vojno. Prispevek obravnava nemški okupacijski sistem, ki je bil vpeljan takoj po okupaciji aprila 1941, raznarodovalni ukrepi pa so iz mest segali globoko na slovensko podeželje. Posebna pozornost je namenjena prisilnim izselitvam duhovnikov v prvem letu okupacije in delovanju župnije v medvojnem obdobju.

Ključne besede: druga svetovna vojna, nasilje, nemški okupacijski sistem, izseljevanje duhovnikov, župnijska kronika, župnija Sv. Trojica v Halozah

Abstract: The article deals with the events in the area of the parish of Sv. Trojica in Haloze during the period of the German occupation between 1941 and 1945. In addition to the literature and archival sources, the article is based on the records of the fully preserved second part of the parish chronicle. Critically examined, it served as the most important source for a case study of what happened in a small area during the Second World War. The article deals with the German occupation system, which was introduced immediately after the occupation in April 1941, and which extended from the cities deep into the Slovenian countryside. Special attention is paid to the forced migrations of priests during the first year of the occupation and to the parish's activities during the war.

Keywords: Second World War, violence, German occupation system, forced migration of priests, parish chronicle, parish Sv. Trojica in Haloze

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa „P6-0380: Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju“, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

1. Uvod in predstavitev virov

Do začetka druge svetovne vojne je bilo območje Dravske banovine cerkvenoupravno razdeljeno na dve samostojni upravni enoti, in sicer na Lavantinsko škofijo, ki je imela sedež v Mariboru, in na Ljubljansko škofijo. Po podatkih iz leta 1939 je Lavantinska škofija obsegala 24 dekanij in 223 župnij, v katerih je skupno prebivalo 638.786 vernikov (Griesser Pečar 2021, 122). Župnija Sv. Trojica v Halozah² še danes spada v Dekanijo Zavrč in skupno obsega trinajst naselij: Dežno, Dolena, Gorca, Gruškovje, Jablovec, Kozminci, Ložina, Podlehnik, Rodni Vrh, Sedlašek, Stanošina, Strajna in Zakl. Naselja, ki so spadala v okvir župnije, so predstavljala zaledje mesta Ptuj.³ Haloze so na splošno veljale za obrobno območje, razvoj katerih je razvoju in dogajanju v mestu sledil počasi. Ptujsko območje je bilo s Halozami skozi vsa zgodovinska obdobja povezano zaradi vinogradništva (ŽA Sv. Trojica Podlehnik, Zgodovinski opis župnije Sv. Trojica v Halozah, 1957).

Članek je nastal na podlagi zbranega arhivskega gradiva in znanstvene literature. Glavni namen študije primera je predstaviti dogajanje na lokalnem območju, ki v zgodovinopisju še ni raziskano, in s tem prispevati k boljšemu razumevanju zgodovinskega dogajanja v širšem kontekstu. Poleg tega želimo opozoriti na pomen arhivskega gradiva, ki ga hranijo župnijski uradi. Temeljni vir za proučevanje obravnavanega območja je bil drugi del župnijske kronike Sv. Trojice v Halozah – Podlehnik, ki je v celoti ohranjena in zajema obdobje med letoma 1910 in 1961. Ob kritičnem vrednotenju lahko župnijska kronika – kot dragocen vir za lokalno zgodovino – predstavlja dobro izhodišče za zgodovinsko raziskavo. Glede na popis gradiva v rimskokatoliških župnijskih uradih so na območju Štajerske v župnijskih

² Po letu 1438 sta na območje Haloz prišla redova dominikancev in minoritov, ki sta začela z izgradnjo cerkva. Najstarejši cerkvi na območju današnje župnije Sv. Trojica v Halozah sta cerkev Device Marije Vnebovzete v Podlehniku in cerkev sv. Duha v Rodnem Vrh. Ptujski dominikanci so župnijsko cerkev sv. Trojice na Gorci začeli graditi leta 1654. Leta 1742 so ptujski minoriti na območju župnije zgradili še cerkev Žalostne Matere Božje. Prvič je bil sedež župnije iz Podlehnik prenesen k Sv. Trojici leta 1784. Dokončno je bila župnija v Podlehniku ukinjena in prenesena k Sv. Trojici v Halozah, kjer so ptujski minoriti odkupili tudi župnišče, novembra 1827 (ŽA Sv. Trojica Podlehnik, Zgodovinski opis župnije Sv. Trojica v Halozah, 1957).

³ Do konca prve svetovne vojne so imeli največji delež vinogradniških površin na območju Podlehnik in okolice Štajerska hranilnica ter večji posestniki iz vrst ptujkega nemštva. Tudi po razpadu Avstro-Ogrske in ustanovitvi nove jugoslovanske države po letu 1918 ni prišlo do velikih sprememb v strukturi zemljiških posestev. (Brence 2019, 21–23). Kljub temu so se ptujski Nemci razmeram ob ustanovitvi Kraljevine Srb, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS) težje prilagodili, saj je bilo mesto Ptuj vse do razpada Avstro-Ogrske znano kot ‚nemška trdnjava‘. Prihajalo je do izselitev nemškogovorečega prebivalstva, a podatki iz leta 1931 kažejo, da je bilo izselitev s Ptuja manj kot na primer iz Maribora in Celja, kjer se je delež nemškogovorečega prebivalstva zmanjšal za približno polovico (Jenuš in Valentinčič 2022, 670–671). Nemška propaganda se je začela s prihodom Adolfa Hitlerja (1889–1945) na oblast pospešeno krepiti po letu 1933, počasi pa se je širila tudi na podeželje, kjer so imeli lastniki zemlje na prebivalstvo večji vpliv. Pri tem je imela najpomembnejšo vlogo Švabsko-nemška kulturna zveza (krajše: *Kulturbund*), ki je v letih pred drugo svetovno vojno med drugim skrbela za razširjanje nacistične propagande in zbiranje tajnih podatkov na slovenskem ozemlju. Kulturbundovske krajevne skupine so se radikalizirale po letu 1933, zlasti v mestih t. i. ‚trdnjavskega trikotnika‘ (Celje, Maribor in Ptuj). Avstrijski konzul v Ljubljani v svojem poročilu iz leta 1934 med najbolj radikalne krajevne skupine uvršča ptujsko krajevno skupino (Siter 2022, 141–142; 145). Člani ptujkega *Kulturbunda* so še pred nemško okupacijo pripravili ukrepe, s katerimi so Nemci po prihodu na Ptuj 8. aprila 1941 lahko hitreje vzpostavili upravo. Obsegali so načrte in sezname strateških točk, sezname oseb za aretacijo in izselitev, sezname organizacij ter opise gospodarskih, kulturnih in prometnih razmer (Chomicicki et al. 2023, 504–505).

arhivih hranili precejšnje število kronik iz različnih obdobj, ⁴ čeprav je treba poudariti, da je njihova kvaliteta odvisna tudi od natančnosti in doslednosti samih kronistov. Manjše število župnij se je odločilo gradivo predati Nadškofijskemu arhivu Maribor, nekatere kronike hranijo pokrajinski arhivi, v večji meri pa jih še vedno hranijo v župnijskih uradih. Problematika ohranjanja arhivskega in dokumentarnega gradiva obstaja še danes, zato arhivisti pozivajo k sistematični ureditvi gradiva v župnijah. H gradivu, ki se ocenjuje kot za zgodovinopisje najbolj pomembno, spadajo župnijske kronike, matične knjige, spominske knjige, zapisniki duš in urbarji. Poleg naštetega v kategorijo gradiva, ki bi ga bilo dobro ohranjati, sodi še vse gradivo z dokazno in informativno vrednostjo (Filipič 2020, 255; 260).

Največ primarnih virov je bilo pregledanih v Župnijskem arhivu Sv. Trojice Podlehnik, ki je poleg župnijske kronike vseboval še obsežen zgodovinski opis župnije in Matico umrlih. V skladu s popisom gradiva iz leta 1975 je v župnijskem arhivu ohranjen še zapisnik duš (*status animarum*) med letoma 1863 in 1878, cerkveni inventar od leta 1860 naprej, zapisnik štolnine med letoma 1915 in 1934, ženitveni zapisnik od leta 1811 naprej in opravljeni zapisnik med letoma 1905 in 1909. Ker gre za starejše gradivo, ga v tej raziskavi nismo uporabili (*Vodnik po župnijskih arhivih na območju SR Slovenije 1975, 2:508–509*).

Prvi del trojiške župnijske kronike je v šestdesetih letih 19. stoletja napisal duhovnik in kronist Ludvik Pečko (1804–1873). V različnih virih lahko zasledimo, da je bil prvi del kronike med drugo svetovno vojno izgubljen. Drugi del kronike se začne s pisanjem župnijskega upravitelja p. Lenarta Vaupotiča (1867–1924), ki je kroniko pisal med letoma 1910 in 1919, ko je bil zaradi bolezni premeščen v minoritski samostan na Ptuj. V župniji nato nekaj let ni bilo stalnega župnika, kar je vidno tudi v kroniških zapisih. Leta 1923 je upravitelj župnije postal Franc Jazbinšek (1886–1951), ki je kroniko začel redno pisati po letu 1929. Njegovi zapisi se končajo z letom 1940, dopolnjuje pa jih fotografsko gradivo in priloženi dokumenti. Spominske zapise o obdobju druge svetovne vojne je v kroniko leta 1953 dodal p. Božidar Glavač (1909–1981). V letih 1954–1961 so nastali zadnji zapisi, ki jih je napisal p. Jozafat Jagodič (1914–1976), in sicer je spominskim zapisom o obdobju druge svetovne vojne dodal sezname padlih, pogrešanih in izseljenih oseb na območju župnije Sv. Trojica v Halozah. Napisal je tudi strnjen pregled pomembnejših dogodkov med letoma 1945 in 1961. Zapise Glavača in Jagodiča je ob kanonski vizitaciji in sv. birmi leta 1955 in leta 1961 pregledal lavantinski škof Maksimilijan Držečnik (1903–1978) (*ŽA Sv. Trojica Podlehnik, Kronika za župnijo Sv. Trojica v Halozah, II. del*).

2. Začetek druge svetovne vojne in nemška okupacija

Druga svetovna vojna se je začela z napadom nacistične Nemčije na Poljsko 1. septembra 1939. Grožnja vojne je tako po zgolj dveh desetletjih miru ponovno

⁴ Največ gradiva v župnijskih arhivih na območju Štajerske se je izgubilo ali bilo uničeno v obdobju druge svetovne vojne. Poleg tega je v medvojnem času nastalo najmanj gradiva (Filipič 2020, 225).

Slika 1: Cerkev sv. Trojice na Gorci in v ozadju cerkev Marijinega vnebovzeta v Podlehniku leta 1938 (ŽA Sv. Trojica Podlehnik, Kronika za župnijo Sv. Trojica v Halozah, II. del).

postala realnost. V naslednjih letih je po obsegu, uničenju in človeških žrtvah prvo svetovno vojno presegla. Strah pred vojno viхро, ki je do leta 1940 zajela dobršen del Evrope, je bil prisoten tudi na območju župnije Sv. Trojica v Halozah. Čeprav je v župnijski kroniki tu in tam omenjeno, da naj se ljudje za politične zadeve ne bi preveč zanimali, so bili o vojnem dogajanju dobro obveščeni. Fantje in možje, ki so bili leta 1940 večkrat vpoklicani na orožne vaje, so se vračali »nekateri rudečolični, ker imajo pri vojakiх več kruha kakor v Halozah«. To priča o težkih razmerah, v katerih je živelo haloško prebivalstvo, ki je v negotovosti čakalo, kaj bo prineslo leto 1941 (ŽA Sv. Trojica Podlehnik, Kronika za župnijo Sv. Trojica v Halozah, II. del).

Druga svetovna vojna je slovensko ozemlje zajela 6. aprila 1941 z nemškim napadom na Kraljevino Jugoslavijo. Ob letalski podpori je nemška vojska skozi slovensko ozemlje prodirala zelo hitro in ga sočasno tudi zasedla. Prve nemške enote so do Ptujа prispele 8. aprila 1941. Že v nekaj dneh je postalo jasno, da se jugoslovanska vojska nemškim enotam ne bo mogla uspešno upirati. Kljub poskusom skrivanja, preoblačenja uniform in umikanja skozi okoliške vasi je bilo samo na Spodnjem Štajerskem zajetih okrog 1500 vojakov jugoslovanske vojske (Siter 2021, 32–36). Jugoslovanska vojska se je pred nemškimi enotami umikala tudi čez območje Haloz, kjer je v prvih dneh vojne potekalo nekaj spopadov z žrtvami na obeh straneh. Med 11. in 13. aprilom 1941 so z nemškim dovoljenjem na pokopališču pri Sv. Trojici na Gorci pokopali šest jugoslovanskih vojakov (ŽA Sv. Trojica Podlehnik, Matica umrlih 1941–1958). Nemška vojska je za pokop svojih vojakov poskrbela sama. Sledilo je krajše obdobje kaotičnih razmer. Takoj po okupaciji se je začela vzpostavljati nemška uprava, pouka v tem obdobju še ni bilo, svete maše pa so potekale v manjšem obsegu. Nemci so zasedli prometne povezave, saj so

nedaleč stran začeli vzpostavljati južno mejo Nemškega rajha z Neodvisno državo Hrvaško (NDH). Nemške enote tovornih vozil so se skozi dolino potoka Rogatnice premikale po zasilno zgrajenih mostovih in nadaljevale pot v smeri proti Zagrebu. Spominskemu zapisu v kroniki, ki priča o prihodu nemškega okupatorja, je dodano opozorilo nemških vojakov, ki naj bi ob svojem prihodu prebivalstvo nagovorili z nespodbudnimi besedami: »Sedaj je vse mirno, ker smo mi tu, redna vojska, a ko pridejo za nami SS in Gestapo, takrat se bo začelo.« (ŽA Sv. Trojica Podlehnik, Kronika za župnijo Sv. Trojica v Halozah, II. del)

3. Odnos nemške okupacijske oblasti do Katoliške Cerkve, raznarodovalni ukrepi in preganjanje duhovnikov na območju Spodnje Štajerske

Nemški okupator je zasedena ozemlja v letu 1941 najprej razdelil na dve pokrajinski enoti, in sicer Spodnjo Štajersko, ki je imela središče v Mariboru, ter zasedena območja Koroške in Kranjske, ki so imela središče na Bledu. Nekaj dni je bila vzpostavljena vojaška oblast, vendar so na Spodnjem Štajerskem že 14. aprila 1941 vpeljali civilno oblast, ki jo je vodil Siegfried Uiberreither (1908–1984). Z vzpostavitvijo okupacijske oblasti so postopoma začeli uvajati nemško zakonodajo. Za razkosanjem in aneksionizmom slovenskih pokrajin so kmalu sledili raznarodovalni ukrepi in nasilje (Ferenc 2006, 73–78; Skitek 2018, 116–119).

Na kratko lahko nemško okupacijsko politiko na slovenskih ozemljih povzamemo skozi načrt 'rešitve slovenskega vprašanja', ki je spadal v domeno državnega komisarja za utrjevanje nemštva Heinricha Himmlerja (1900–1945). Nemški načrt so sestavljale tri faze okupacijskih ukrepov. Prva faza je obsegala množičen izgon in izselitev Slovencev, čemur naj bi sledila nemška kolonizacija slovenskega ozemlja in nato asimilacija preostalih delov prebivalstva. Na območje Spodnje Štajerske je bilo z namenom nemške kolonizacije naseljenih več kot 11.000 kočevskih Nemcev, ki so se po eni strani umaknili vplivu italijanskega okupatorja, po drugi pa so si zaradi močne nemške propagande v okviru nemških zasedenih ozemelj obetali boljšo prihodnost. Asimilacijo preostalega dela slovenskega prebivalstva so Nemci želeli doseči z različnimi ponemčevalnimi ukrepi. Med 8. in 9. aprilom 1941 je v Gradcu potekal sestanek, na katerem so o vpeljavi okupacijskih ukrepov za zasedena slovenska ozemlja razpravljali državni sekretar Wilhelm Stuckart (1902–1953), gavlajter Siegfried Uiberreither, namestnik gavlajterja Franz Kutschera (1904–1944) in predsednik štajerske vlade Otto Müller-Haccius (1895–1988). Prvi ukrepi so bili takojšnja obveznost prijave prebivalstva in hkrati takojšnja razpustitev vseh slovenskih organizacij. Premoženje slovenskih organizacij je bilo zaplenjeno v korist Štajerske domovinske zveze (*Steirischer Heimatbund*). Uvedli so ponemčenje krajevnih imen, cestnih oznak in napisov. Za prebivalstvo Spodnje Štajerske so začeli organizirati obvezne jezikovne tečaje nemščine (Ambrožič 2022, 908; 914; Griesser Pečar 2007, 30–32).

Šef civilne uprave Uiberreither je v svojem govoru v Mariboru 14. aprila 1941 prvič javno povzel nemške namere glede izseljevanja slovenskega prebivalstva in

germanizacije spodnještajerskega prostora (*Marburger Zeitung* 1941, 2). Skupno so z zasedenega območja načrtovali izgon tretjine slovenskega prebivalstva – med 220.000 in 260.000 Slovencev. Kljub temu, da načrta niso v celoti izpeljali, so v obdobju okupacije izselili okrog 80.000 Slovencev; med temi je tudi 17.000 takih, ki so pred nemško okupacijo zbežali v Ljubljansko pokrajino. V Smernicah za izselitev so za deportacijo prioriteto določili naslednje skupine prebivalstva: celotno slovensko inteligenco, vse priseljence na območje Spodnje Štajerske po letu 1914, prebivalce obmejnega pasu ob reki Savi in Sotli ter vse prebivalce, ki so bili ob pregledu označeni za »rasno neustrezne« (Griesser Pečar 2021, 132). Nemci so največ slovenskega prebivalstva nameravali naseliti na območju Hrvaške. Oblasti NDH temu sicer na začetku niso bile naklonjene, vendar jim je Siegfried Kasche (1903–1947), nemški poslanec v Zagrebu, načrt preselitve Slovencev predstavil v povezavi z rešitvijo »srbskega vprašanja«. V maju in juniju 1941 je potekalo več sestankov, na katerih so se dogovorili, da bodo na območja NDH, iz katerih bodo izselili Srbe, lahko naselili Slovence (Karakaš Obradov 2020, 69–71).

Nacionalsocialistični nazor je bil do Katoliške Cerkve načelno odklonilen, zato je ob okupaciji prišlo do ostrih ukrepov proti Cerkvi in duhovnikom. Njena vloga je bila za nacistično sporna – med drugim zato, ker je bila na okupiranem ozemlju prepoznana kot povezovalni element slovenskega naroda, katerega obstoj so sami zanikali. Slovenska nacionalna pripadnost duhovnikov je tako pomenila še dodaten razlog za njihovo takojšnjo izselitev. Z uredbo, ki so jo izdali 24. aprila 1941, so poleg drugih ponemčevalnih ukrepov nastopili tudi proti Katoliški Cerkvi. Z omejeno uredbo je državno, banovinsko in cerkveno premoženje prešlo v upravljanje nemške civilne uprave. Poleg drugega tiska je bil prepovedan tudi cerkveni, raba slovenskega jezika pri bogoslužju pa je bila prav tako prepovedana. Na Štajerskem so vse cerkvene, nadarbinske in škofijske nepremičnine prešle v roke Urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Obenem je bilo zaplenjeno vse imetje samostanov na celotnem ozemlju lavantinske škofije. Glavni namen je bil instituciji, ki so jo prepoznali kot »nosilko slovenskih narodnih interesov«, onemogočiti delovanje – obenem pa jo podrediti okupatorski oblasti in vključiti v državne ponemčevalne načrte (Griesser Pečar 2021, 123–125; Kolar 2002, 179).

Lavantinski škof Ivan Jožef Tomažič (1876–1949) je v skladu s cerkvenimi predpisi 16. aprila 1941 Adolfu Hitlerju najprej poslal izjavo lojalnostne pokorščine, v kateri je med drugim prosil, da se Katoliški Cerkvi zagotovi delovanje za katoličane obeh narodnosti. Tri dni kasneje, 19. aprila, je obiskal šefa civilne uprave Uiberreitherja in prosil za izpustitev zaprtih duhovnikov. Njegove prošnje so bile v kontekstu nemške raznarodovalne politike zavržene: »Vse, kar je lahko nemštvu na poti, mora izginiti – tudi duhovniki.« Te je Uiberreither označil za »hujskaške duhovnike«, ki so se namesto z dušnim pastirstvom ukvarjali s politiko (Griesser Pečar 2008, 675–677).

Takoj zatem, ko so bile Smernice za izselitev sprejete, je nemški okupator začel izvajati načrt za preseljevanje prebivalstva – duhovniki so bili uvrščeni v skupino A (izselitev celotne skupine). Prioritetno so z izselitvami začeli v obmejnih območjih – Prlekija, Dravsko polje, Ptujsko polje in Haloze. Med 19. aprilom in 20. majem 1941 so izgnali že 79 duhovnikov. Med njimi je bilo 46 škofijskih duhovnikov

in 33 redovnikov ter štirje redovni bratje. Do 5. julija 1941 je bila z območja Spodnje Štajerske izseljena več kot polovica duhovnikov in redovnikov – od skupno 608 jih je bilo izgnanih že 365. Največ jih je bilo izseljenih na Hrvaško, manj pa v Srbijo in Bosno (Rybář 1978, 55; Griesser Pečar 2021, 133–134). Slovenski duhovniki so na Hrvaškem v manjšem številu aktivno delovali že pred izbruhom druge svetovne vojne. Poleg duhovne oskrbe slovenskih vernikov so z delovanjem v slovenskih društvih pomagali pri ohranjanju narodne identitete. V medvojnem času se je njihov položaj poslabšal, saj je bilo društveno delovanje prepovedano. Čeprav se je zaradi prisilnih izselitev slovenskih duhovnikov njihovo število na hrvaškem ozemlju skokovito povečalo, pa veliko možnosti za delovanje niso imeli (Riman 2020, 141–143).

Slovenski poročevalec je v maju 1941 poročal o dogajanju v slovenskih mestih, kjer so izvajali množične aretacije vseh oseb, ki so bile opredeljene kot okupatorjevemu režimu sovražne. V Mariboru so poročali o množičnih aretacijah slovenskega izobraženstva, med njimi tudi o aretaciji kanonikov lavantinskega stolnega kapitlja in o aretacijah duhovnikov v župnijah. V Slovenskem poročevalcu so na kratko povzeli tudi dogajanje na Ptuju, ki je bilo podobno kot v preostalih mestih: »Divjanje hitlerjevcev in nemških okupatorjev se je začelo že prvi dan. Aretirali so vse uglednejše Slovence: učitelje, duhovnike, profesorje, trgovce, obrtnike itd. Aretirane Slovence so na najnesramnejši način sramotili. Tako je minoritski opat moral snažiti hodnike ptujskega sodišča.« (*Slovenski poročevalec* 1941, 2)

4. Župnija Sv. Trojica v Halozah in njeni duhovniki v obdobju nemške okupacije

Obhajanje velikonočnih praznikov leta 1941 je bilo tudi v župniji Sv. Trojica v Halozah v znamenju nemške okupacije. Na veliki četrtek, 10. aprila 1941, so v cerkvi pri sv. Trojici na Gorci obhajali le eno sveto mašo. Hitremu umiku jugoslovanske vojske skozi območje Haloz so sledile nemške enote, ki so območje Podlehnik dosegle na veliki petek, 11. aprila 1941. Že v dopoldanskem času so 'hitlerjevci' opravili preiskavo župnišča in zahtevali izročitev skritih jugoslovanskih vojakov, vendar brez uspeha. V župniji na veliki petek cerkvenih obredov niso izvajali. Na veliko soboto so bogoslužje opravili v naglici, vendar se je p. Božidar Glavač vseeno odpravil na blagoslov velikonočnih jedil po naseljih Podlehnik, Sedlašek in Gruškovje. Velika noč je – glede na situacijo – minila mirno in tudi pri sveti maši se je zbralo precejšnje število ljudi. Kljub relativno mirnim velikonočnim praznikom so že čez en teden sledile aretacije in izselitve prebivalstva (ŽA Sv. Trojica Podlehnik, Kronika za župnijo Sv. Trojica v Halozah, II. del).

Po prihodu nemških enot na območje Podlehnik in Haloz je bila nemška oblast vzpostavljena v nekaj dneh. Štajerska domovinska zveza je imela svoj sedež v Maučičevi vili v Podlehniku. Prevzemu oblasti sta sledila takojšnji popis prebivalstva in posestev, ki so prišla pod nemško upravo. Večina prebivalstva je po popisu dobila zeleno legitimacijo in se s tem uvrstila v skupino z državljanstvom na preklic. Le

Slika 2: Z leve stojijo p. Andrej Vatovec, župnik Franc Jazbinšek in p. Danijel Tomšič leta 1940 (ŽA Sv. Trojica Podlehnik, Kronika za župnijo Sv. Trojica v Halozah, II. del).

stalni člani Štajerske domovinske zveze, ki so lahko svoje nemško poreklo tudi dokazali, so prejeli rdeče izkaznice. Delovati je začelo tudi Nemško delavsko društvo, ki je imelo svoj sedež v vili Podgoršek (v naselju Sedlašek). V Zaklu so v Kopoldovi hiši postavili pisarno *Wehrmannschafta*. V nemško vojaško moštvo so bili nato vpoklicani vsi moški vojni obvezniki, ki so svoje urjenje izvajali na večjih travniških površinah ob cesti Podlehnik–Zakl (ZAP, fond: OŠ Podlehnik, Šolska kronika; Chomici, Podbersič in Friš 2023, 509).

V župniji sv. Trojica v Halozah je v soboto, 19. aprila 1941, župnik Franc Jazbinšek oznanila sicer še napisal, vendar jih ni več uspel prebrati, saj so ga nemški žandarji odpeljali pod pretvezo, da bo na žandarmerijski postaji podal izjavo. Namesto tega je bil najprej odpeljan v ptujske zapore. 25. aprila 1941 so v cerkvi pri Sv. Trojici v Halozah (na Gorci) še obhajali god sv. Marka Evangelista, saj kronist poroča o Markovi procesiji in pridigi v Podlehniku. Medtem so se že vrstile aretacije duhovnikov in redovnikov na območju Ptujskega polja in Haloz. Na Vidmu pri Ptujju so aretirali in odpeljali tri duhovnike, pripadnike minoritskega reda, in sicer patra Danijela (Jožefa) Tomšiča (1903–1979), kaplana Inocenca (Janeza) Končnika (1909–1979) in patra Karla (Janeza) Jelušiča (1898–1973). Iz trojiške župnije sta bila nato odpeljana župnik Franc Jazbinšek in katehet p. Božidar Glavač (OFM-Conv.). V Podlehniku so bili aretirani tudi vodja Štajerske hranilnice Jože Koncilja, učitelja Štefan Fras in Gabrijela Prek, nato pa še Hinko Čermelj in njegova družina. Vsi omenjeni so bili prehodno zaprti ali v kapucinskem samostanu na Ptujju ali v zbirnem centru na gradu Borl pri Ptujju in nato izgnani na Hrvaško (nekateri tudi v Srbijo). Razmere in ravnanje z zaporniki v kapucinskem samostanu na Ptujju je Glavač opisal z besedami: »Tiste dni, ki smo bili tam, smo bili vse, le ljudje ne.« (ŽA Sv. Trojica Podlehnik, Kronika za župnijo Sv. Trojica v Halozah, II. del)

Slika 3: Samostan in cerkev sv. Trojice na Gorci s povezovalnim hodnikom pred drugo svetovno vojno (ŽA Sv. Trojica Podlehnik, *Kronika za župnijo Sv. Trojica v Halozah, II. del*).

Med 19. aprilom in 8. majem 1941 so Nemci iz ptujskega, ormoškega in ljutomerskega okraja v petih skupinah izselili že več kot 80 duhovnikov. Na celotnem območju treh okrajev je do maja 1941 ostalo le še devet slovenskih duhovnikov, dekanija Zavrč pa je v medvojnem obdobju ostala brez vseh slovenskih duhovnikov. Če se omejimo samo na duhovnike, ki so bili izseljeni z območja župnije Sv. Trojica v Halozah, je bil v drugi skupini, ki je prečkala mejo s Hrvaško 22. aprila 1941, pater Alojzij Horvat (1912–1960). Ta se je takoj po okupaciji umaknil v podružnično cerkev pri sv. Duhu v Rodnem Vrhu, vendar je bil čez teden dni že aretiran in izseljen. Tretja in tudi največja skupina 21 izgnanih duhovnikov iz ptujskega okraja je mejo s Hrvaško prečkala v bližini Petrijanca ponoči 30. aprila 1941. Med njimi je bil tudi p. Božidar Glavač. V predzadnjem transportu 6. maja 1941 na območje Križovljana pa je bil upravitelj župnije Sv. Trojica v Halozah, Franc Jazbinšek (ŽA Sv. Trojica Podlehnik, Zgodovinski opis župnije Sv. Trojica v Halozah, 1957). O preselitvah duhovnikov in njihovem novem bivališču je poročal časnik Slovenec. Konec julija 1941 je bilo objavljeno, da je Alojzij Horvat v kraju Marija Bistrica, Božidar Glavač v naselju Stara Ploščica in Franc Jazbinšek v Koprivniškem Ivancu (*Slovenec* 1941, 3).

Božidarja Glavača so po podatkih župnijske kronike redovni predstojniki iz Zagreba najprej poslali v Podravsko Moslavino, kjer je ostal do 6. oktobra 1941. Zatem je v Pregradi v službi kaplana ostal samo dober mesec dni, dokler mu niso odobrili vizuma za potovanje v Rim, kamor je odpotoval 19. januarja 1942. Do 8.

junija 1942 je stanoval v internacionalnem kolegiju sv. Teodora, nato pa je do oktobra 1944 ostal v Assisiju. V domovino se je vrnil po dolgi poti preko Rima, Barija, Dalmacije, Črne gore, Albanije, Metohije, Srbije in Hrvaške na praznik sv. Rešnjega telesa in krvi, ki so ga leta 1945 obhajali 31. maja. Franc Jazbinšek je bil v začetnih mesecih po preselitvi najprej duhovni pomočnik v Veleševcu in Dugem selu. Konec vojne je dočakal kot župnijski upravitelj v Dželekovcu in tam ostal do konca junija 1945. V pismu, naslovljenem na mariborski škofijski ordinariat, je Jazbinšek 9. avgusta 1945 sporočil, da se je vrnil v trojiško župnijo (ŽA Sv. Trojica Podlehnik, Zgodovinski opis župnije Sv. Trojica v Halozah, 1957; NŠAM, Korespondenca, Dekanija Zavrč, š. D-23, ovoj D-23/45).

V letih 1941–1945 je bila trojiška župnija v Podlehniku brez slovenskega duhovnika. Veljala je prepoved bogoslužja in petja na koru v slovenskem jeziku. Kljub temu so se ljudje ob nedeljah zbirali v cerkvi, molili rožni venec, litanije in občasno tudi zapeli. Med julijem in oktobrom 1941 je ob nedeljah v župnijo prihajal nemški duhovnik Rudolf Konrad, nato pa se je v oktobru 1941 v župnijo naselil nemški duhovnik Johann Rechberger. Stanoval je v sobi nad zakristijo, saj je bilo župnišče zaplenjeno. V medvojnem obdobju so Nemci trodelno obokan hodnik, ki je povezoval župnišče in cerkev (gl. sliko 3), podrli. Zaradi neprimernega bivališča je duhovnik Rechberger nameraval zgraditi novo župnišče. Iz korespondence z mariborsko škofijo je razvidno, da so načrte že začeli uresničevati, vendar je komisija *Landsrata* na Ptuju dozidavo stavbe zraven zakristije prepovedala. Posledično je bilo odrejeno, da se vse, kar je bilo obnovljeno, podre. Duhovnik se je nato zaradi stanovanjskega problema odselil v župnišče pri Sv. Vidu v Vidmu pri Ptuju. Njegov odhod je v župniji povzročil krizo dušnega pastirstva. Cerkveni organist in namestnik župnika Alojzij Glavnik je 14. septembra 1943 v pismu škofiji poročal, da se je dogajalo, da so ljudje umirali brez svetih zakramentov. V Podlehnik je nato nemški duhovnik – s Ptujске Gore – prišel šele leta 1944 in ostal do konca vojne (NŠAM, Korespondenca, Dekanija Zavrč, š. D-23, ovoj D-23/43; ŽA Sv. Trojica Podlehnik, Kronika za župnijo Sv. Trojica v Halozah, II. del).

Upravo župnije Sv. Trojica v Halozah je poleti 1945 ponovno prevzel Franc Jazbinšek in župnijo začel obnavljati. Štiri vojna leta in nemška okupacija so za sabo pustili razdejanje in veliko škodo na vsej cerkveni infrastrukturi. Posledice je pustilo bombardiranje spomladi leta 1945, ko so želeli uničiti nemško letalsko opazovalnico pri Ornikovi vili na Gorci.⁵ Povzročilo je razbitje stekel na večini oken cerkve in župnišča. Na obeh stavbah je bila poškodovana streha, posledično je zamakalo ostrešje, voda pa je zatekala tudi v prostore. Zaradi prepaha so jeseni 1945 v župnišču uredili zasilno kapelo, ki pa je bila premajhna za izvajanje nedeljskih svetih maš (ŽA Sv. Trojica Podlehnik, Zgodovinski opis župnije Sv. Trojica v Halozah, 1957).

O napredku in obnovi v naslednjih petih letih priča poročilo Dekanijske vizitacije iz leta 1950. Do takrat so v cerkvi sv. Trojice na Gorci uspeli popraviti okna,

⁵ Zavezniško bombardiranje mesta Ptuj in okolice je potekalo 14. in 17. marca 1945 (Radovanovič in Dreu 2022, 69). Domačini se spominjajo tudi zasilnega pristanka ameriškega bombnika na območju naselja Stanošina v marcu 1945. Posadka je pristanek preživela, a še istega dne so jo zajeli Nemci (Ustno pričevanje Filipa Maučiča).

vstaviti nova okna v stranskih kapelah in popraviti strop. V popisu so zabeležili, da so bili oltarji, posode in preostali inventar v dobrem stanju. Napredek v obnovi so zabeležili tudi pri podružničnih cerkvah. Na cerkvi Žalostne Matere Božje pri Novi cerkvi so popravili okna in vsa uničena stekla zamenjali z novimi. Na cerkvi sv. Duha v Rodnem Vrhu so do leta 1950 uspeli popraviti streho in jo delno na novo pokriti. Za Cerkev Marijinega vnebovzeta v Podlehniku je v poročilu zapisano, da je v dobrem stanju (NŠAM, Vizitacijske komisije, Dekanija Zavrč, š. F61-D23, 1946–1970). Kljub temu pa je temeljita obnova potekala počasi. Franc Jazbinšek je že konec tridesetih let 20. stoletja škofiji poročal o zdravstvenih težavah, vojno obdobje pa mu je stanje še poslabšalo. Umrli je 11. marca 1951 (Letopis Cerkve na Slovenskem 2000, 1143).

5. Drugi podatki v župnijski kroniki

V župnijsko kroniko so poleg opisa dogajanja med drugo svetovno vojno na širšem območju Podlehnik v letih po vojni dodali dva seznama, ki zajemata žrtve druge svetovne vojne in popis izseljenih oseb z območja župnije. Oba seznama ponujata dobro izhodišče za vpogled v študijo primera manjšega območja, vendar bosta potrebovala natančnejšo obravnavo, saj se pri obeh pojavljajo napake v zapisih. V grobem lahko povzamemo, da je na prvem seznamu zabeleženih 48 posameznikov, ki so opredeljeni kot padli ali pogrešani v obdobju druge svetovne vojne. Na seznamu so fantje in možje, rojeni med letoma 1903 in 1928 – kar pomeni, da so bili nekateri ob prihodu na bojišče mladoletni. Največ vpoklicanih v nemško vojsko z območja župnije je bilo poslanih na vzhodno fronto. Za deset mož je navedeno, da so umrli v Rusiji, trije so opredeljeni kot pogrešani. Pri ostalih je zapisano, da so padli v Karpatih, na Madžarskem, v Romuniji in na Poljskem. Nekaj posameznikov je padlo na italijanskih tleh. Nekateri možje in fantje z območja Haloz so bili poslani v boj s partizani in bili tako razglašeni za pogrešane tudi na slovenskih tleh (ŽA Sv. Trojica Podlehnik, Kronika za župnijo Sv. Trojica v Halozah, II. del). Za mobilizirance v *Wehrmannschaft* je značilno, da so ponekod prehajali v partizanske vrste in se nato v domače kraje vračali šele po koncu vojne. Dezertiranje v partizane je postajalo vse pogostejše v zadnjem obdobju pred koncem vojne, največ primerov pa je bilo na območju Dolenjske (Zorko 2011, 72).

V župnijski kroniki je poleg seznama padlih in pogrešanih oseb seznam izseljenih oseb v medvojnem obdobju in seznam izseljenih oseb po vojni. Pri izseljenih med drugo svetovno vojno se omenjata oba podlehniška duhovnika, ki sta bila izseljena na Hrvaško. Na seznamu sta navedena tudi Janez Regvat in Karel Mervar s svojima družinama. Imena družinskih članov niso navedena, vendar je za oba zapisano, da naj bi bili izseljeni v Nemčijo. Zaenkrat je znano le, da je bil Janez Regvat izseljen v Nemčijo, da se je po drugi svetovni vojni vrnil v Podlehnik in bil zaslišan v preiskavi Rudolfa Writzla. Med izseljenci po vojni so za območje Podlehnik navedeni: Robert Krajnc iz Gorce, Ela Ornig iz Podlehnik, Tekla Racko iz Podlehnik, Pavla Veseli iz Gorce in Jožef Writzl iz Kozmincev. V povezavi s tem seznamom vemo vsaj za eno

napako, in sicer med izseljenci nikoli ni bilo Jožefa Writzla, saj po pregledu dokumentov ta oseba ni obstajala. Verjetno je prišlo do napake pri zapisu in je na tem mestu mišljen Rudolf Writzl, ki je bil zaradi opravljanja funkcije krajevnega nemškega funkcionarja po koncu vojne aretiran in najprej poslan v taborišče pri Strnišču, nato pa v taborišče Bresternica pri Mariboru, kjer se je v začetku januarja 1946 za njim izgubila vsaka sled (ŽA Sv. Trojica Podlehnik, Kronika za župnijo Sv. Trojica v Halozah, II. del; ARS, SI AS 1931, š. 927, št. 238).

6. Zaključek

Vihra druge svetovne vojne je slovensko ozemlje zajela z nemškim napadom na Kraljevino Jugoslavijo 6. aprila 1941. Nemški okupator je na zasedenem območju Spodnje Štajerske uvedel civilno upravo pod gavljatjem Siegfriedom Uiberreitherjem. Uveljavitvi nemškega okupacijskega sistema je kmalu sledila tudi hitra realizacija načrta o ponemčenju prostora skozi različne oblike raznarodovalnih ukrepov, ki so zajeli celotno obravnavano območje župnije Sv. Trojica v Halozah. O dogajanju nam obsežno pričajo spominski zapisi v župnijski kroniki, ki so bili izhodišče za proučevanje medvojne obdobja. Nemške enote so območje Podlehnik dosegle 11. aprila 1941, nato pa so v nekaj dneh vzpostavili nemško upravo. V prvih mesecih okupacije so bili eni izmed prvih žrtev vojnega nasilja tisti, ki so bili zaradi različnih razlogov prisilno izseljeni. Mednje v prvi vrsti spadajo duhovniki, ki so bili na območju Ptujkega polja in Haloz z množičnimi aretacijami in izselitvami soočeni že v aprilu 1941. Iz trojiške župnije sta bila med drugimi odpeljana tudi upravitelj župnije Franc Jazbinšek in katehet p. Božidar Glavač (OFMConv.). Prehodno sta bila zaprta v kapucinskem samostanu na Ptuj in nato z različnimi transporti izseljena na Hrvaško. V medvojnem obdobju škode v župniji Sv. Trojica v Halozah ni utrpela samo cerkvena infrastruktura, temveč tudi dušno pastirstvo, saj je župnija ostala brez slovenskih duhovnikov. Iz pisma, datiranega v leto 1943, izvemo, da se je dogajalo, da so ljudje zaradi pomanjkanja duhovnikov umirali brez prejema svetih zakramentov. Nemški duhovniki, poslani v župnijo, so se soočali s stanovanjskim problemom, saj je bilo župnišče zaplenjeno, prav tako pa so bila zavrnjena vsa prizadevanja za obnovo. Oba trojiška duhovnika sta konec vojne dočkala na Hrvaškem in se – drugače kot mnogi, ki niso imeli te sreče – vrnila v domačo župnijo ter začela njeno dolgotrajno obnovo.

Kratice

ARS – Arhiv Republike Slovenije.

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor.

ZAP – Zgodovinski arhiv na Ptuj.

ŽA Sv. Trojica Podlehnik – Župnijski arhiv Sv. Trojica Podlehnik.

Reference

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS (1918–2006), škatla 927, št. dosjeja 238 (dosje Rudolf Writzl).

Nadškofijski arhiv Maribor, Korespondenca med škofijo in župnijami, Dekanija Zavrč, škatla D-23, ovoj D-23/43.

–, Korespondenca med škofijo in župnijami, Dekanija Zavrč, škatla D-23, ovoj D-23/45.

–, Vizitacijske komisije, Dekanija Zavrč, škatla F61-D23, 1946–1970, Dekanijska vizitacija, štev. 2442, leto 1950.

Zgodovinski arhiv na Ptuj, Fond Osnovne šole Podlehnik (SI_ZAP/0119), Šolska kronika.

Župnijski arhiv Sv. Trojica Podlehnik, Kronika za župnijo Sv. Trojica v Halozah, II. del.

–, Matica umrlih 1941–1958.

–, Zgodovinski opis župnije Sv. Trojica v Halozah s podružnicami v Podlehniku, Sv. Duhu in Novi Cerkvi, 31. december 1957.

Intervju

Ustno pričevanje Filipa Maučiča. 30. 11. 2023. Arhiv avtorice.

Druge reference

Ambrožič, Matjaž. 2022. Drža kočevskih župnikov in usoda njihovih župnij ob preselitvi kočevskih Nemcev. *Bogoslovni vestnik* 82, št. 4:905–923.

Brence, Andrej. 2019. *Vinogradništvo na ptujskem območju od pojava trtne uši konec 80. let 19. stoletja do leta 1991*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož.

Chomicki, Špela, Renato Podbersič, in Darko Friš. 2023. Nemška okupacija in organizacija Štajerske domovinske zveze v Ptujemskem okrožju. *Annales, Series Historia et Sociologia* 33, št. 3:503–514.

Ferenc, Tone. 2006. Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941–1945. V: Mitja Ferenc, ur. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*. Zv. 1, *Razkosanje in aneksionizem*, 71–79. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Filipič, Igor. 2020. Upravljanje in varovanje dokumentarnega in arhivskega gradiva v primeru združevanja ali soupravljanja župnij. *Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse* 3, št. 2:247–262.

Gemeinsam an die Arbeit. 1941. *Marburger Zeitung*, št. 83:2.

Griesser Pečar, Tamara. 2007. *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

– – –. 2008. Slovenski duhovniki med vojno in revolucijo 1941–1945. *Studia Historica Slovenica* 8, št. 2–3:673–702.

– – –. 2021. Preseljevanje duhovnikov in redovnikov po okupaciji Slovenije leta 1941. V: Renato Podbersič in Matic Batič, ur. *Leto 1941 na Slovenskem: vojna in okupacija*, 120–146. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo.

Jenuš, Gregor, in Dejan Valentinčič. 2022. Nemškogovoreča narodna skupnost na Slovenskem in vprašanje ustavnega priznanja. *Studia Historica Slovenica* 22, št. 3:663–716.

Karakaš Obradov, Marica. 2020. Doseljavanje Slovenaca u NDH s posebnom osvrtom na područje Korduna i Banovine. *Dileme: Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 4, št. 1–2:67–90.

Kolar, Bogdan. 2002. Organiziranje cerkvenega življenja na Gorenjskem v času druge svetovne vojne. *Arhivi* 25, št. 1:179–185.

Lavantinski duhovniki na Hrvatskem. 1941. *Slovenec*, št. 170a:2.

Letopis Cerkve na Slovenskem 2000: stanje 1. januar 2000. Ljubljana: Nadškofija Ljubljana.

Naša nesreča in naša vera. 1941. *Slovenski poročevalec*, št. 1:2.

Radovanovič, Sašo, in Senka Dreu. 2022. *Maribor pod točo bomb: taborišče smrti*. Miklavž na Dravskem polju: Roman.

Riman, Barbara. 2020. Slovenski duhovniki in njihovo delovanje v slovenskih društvih na Hrvaškem v prvi polovici 20. stoletja. *Bogoslovni vestnik* 80, št. 1:131–144.

- Rybář, Miloš.** 1978. Nacistični ukrepi zoper duhovščino lavantinske škofije 1941–1945. V: *Zbornik ob 750–letnici mariborske škofije: 1228–1978*, 44–102. Maribor: Mariborski škofijski ordinariat.
- Siter, Daniel.** 2021. *Rogaška Slatina pod kljukastim križem: zdravilišče med okupacijo 1941–1945*. Ljubljana: Alma Mater Europaea, Fakulteta za humanistični študij – Institutum Studiorum Humanitatis.
- — —. 2022. Švabsko-nemška kulturna zveza in vloga njenih članov na Slovenskem v letih 1922–1945. *Kronika (Ljubljana)* 70, št. 1:141–160.
- Skitek, Vinko.** 2018. *Jugovzhodna Koroška v tretjem rajhu*. Maribor: ZRI dr. Franca Kovačiča.
- Vodnik po župnijskih arhivih na območju SR Slovenije.** 1975. 2 zv. Ljubljana: Skupnost arhivov Slovenije.
- Zorko, Andrej.** 2011. *Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze: zgodovinski razvoj in organiziranost na Spodnjem Štajerskem 1941–1945*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije.